

Maulbertsch egy egri színvázlata.

Az osztrák barokkfestők vázolatainak oly ritka becsű sorozatában bővelkedő bécsi Dominik Artaria-gyűjtemény egyik figyelemreméltó darabja az a nagyméretű (47×32 cm), vastag papirosra festett olajvázlat, amely a meghatározással együtt e helyen lát első ízben napvilágot (I. tábla). Széles ecsetkezeléssel odavetett, szinte pillanatnyi ihlet-szülte, merész festői kompozíció: az ég halovány kékjében lebegő két szárnyas angyal erős rövidülésben, kezében kitárt könyvet tartva, amelyet játszi puttó támaszt alá, míg felette a szentek koronája fénylik. Erre mutat szabadon maradt baljával a baloldali angyal, a másik pedig a megdicsőültek palmaágát és liliomát emeli magasra. E tömeg- és rejtett vonalértékekben egyaránt szorosan összefűzött csoportból kiesik a fenn alábukó kis puttó alakja, amely e kompozíciónak távolabbi csoportokkal való összefüggését sejteti.

Amily szélesen merész az ecsetkezelés, éppoly festői gazdag a vázlat színskálája, amely a lap jobb alsó sarkában, mint palettán, egymás mellé állítva külön is jelentkezik. Az ég halvány kékje sárgás fénybe megy át; ugyanez tükröződik a könyv nyitott lapjain. A baloldali angyal tunikája a rokokó kedvelt rezedazöldje; szárnyának hegyén és taraján ott ég a jobboldali, sárgás tunikájú angyal lebegő palástjának mély rubintvöröse. A palma zöldje s a korona bágyadt aranysárgája teszik még gazdagabbá a finom és gyengéd szín-harmóniát.

A színvázlatot, amely — nem is számítva a lap alján látható, ismert pecsétet — az agg Maulbertsch ecsetjének minden jellegzetességét magán viseli, a megfestés virtuóz könnyedsége mellett is szembetűnő hűvös és kissé bágyadt összónusa a mester legkésőbbi alkotásai sorába utalja. Stílusban közeli rokona már a 90-es évek közepe felé

Eine Farbenskizze Maulbertsch.

In der Sammlung Dominik Artaria, die eine besonders reichhaltige Serie von Handzeichnungen österreichischer Barockmeister enthält, ist jene grosse (hoch 47, breit 32 cm), auf starkes Papier gemalte Ölskizze für die ungarländische Forschung von besonderer Wichtigkeit, die in diesen Blättern zum ersten Male bestimmt und abgebildet erscheint. (Taf. I.) Eine kühn-hingeworfene, malerisch reizvolle Komposition, ein Ergebnis der momentanen künstlerischen Inspiration. In starker Verkürzung schweben zwei geflügelte Engel in hellblauem Lichte; sie halten das geöffnete Buch des Heils hoch, das von unten durch ein spielendes Putto aufgestützt wird, während darüber die Krone der Heiligen glänzt. Darauf weist mit seiner freigebliebenen Linken der linksseitige Engel, der andere hält die Palme und die Lilie der Seligen hoch. Die Gruppe ist durch Massen- und latente Linienwerte stark verbunden; es fällt nur die Gestalt des oben herabstürzenden Putto heraus, die aber schon auf die Zusammengehörigkeit dieser Komposition mit weiteren Gruppen hindeutet.

Die künstlerische Wirkung dieser flüchtig-breit hingeworfenen Skizze wird durch eine äusserst delikate, malerisch-reiche Farbenskala noch bedeutend erhöht, die am rechten unteren Blatt-rande auch separat, wie auf einer Palette erscheint. In gelblichem Lichte leuchtet das Buch aus dem sanften Hellblau des Himmels hervor. Der linke Engel erscheint im beliebten Resedagrün des Rokoko, während der Andere über gelblicher Tunika einen flatternden Mantel trägt, dessen tiefglühendes Rubinrot auch gegenüber, an den Flügeln des linken Engels aufflammt. Das Grün des Palmenzweiges und das bleiche Gold der Krone ergänzen noch, als leise Nebentöne, diese sanfte Harmonie der Farben.

Die Skizze trägt — von der bekannten Pettschaft am unteren Blattrande ganz abgesehen — alle charakteristischen Stilmerkmale der Kunst des greisen Maulbertsch; in die Reihe seiner aller-

készült strahovi könyvtárfreskó és a szombathelyi szentélykupola vázlatainak. És csakugyan: a formai egyezések alapján kétségtelen, hogy az első pillantásra is egy égi jelenetet ábrázoló mennyezetfreskó középső csoportjának látszó kompozíció az egrí liceum házikápolnájának mennyezetképéhez készült (1. kép), amelyhez a szerződés 1792. szeptember 22-én kelt¹ s amely a levelek tanúsága szerint az 1793. év folyamán készült el, nagyrészt már segítők, így elsősorban Martin Michl jelentős közreműködésével. E freskóműhöz a mester, amint egyik leveléből kitűnik, már 1784-ben készített vázlatokat Eszterházy Károly egrí püspök írott programja nyomán; 1791. április 16-ról keltezett levelében pedig Eszterházy döntését várja bizonyos megküldött vázlatokról.² Kérdés, hogy a hetévi időköztől elválasztott két levélben ugyanazon darabokról van-e szó. De valószínű, hogy az 1784-ben készített s ma még ismeretlenül lappangó vázlatok elsősorban az ábrázolás főtémáját rögzíthették meg. Így pusztán stíluskritikai következtetéssel a mester legkésőbbi korszakára utaló sajtóságiak nyomán, hozzávéve azt a körülményt, hogy e vázlat egy nagy kompozíciónak mégis csak jelentéktelenebb, térkitöltő részletéhez készült, valamint hogy a pecsétel ellátott vázlatok többnyire a szerződés közvetlen alapjául tekinthetők, színvázlatunk keletkezését hajlandók volnánk az első 90-es évekre tenni.

Kapossy János.

¹ A szerződés egy másodpéldánya a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában: Törzsanyag, 1792. évi fasc.

² Az idézett, még kiadatlan levelek felkutatása Szmrecsányi Miklós érdeme; szíves közlésükért neki tartozom hálás köszönettel.

letzten Schöpfungen weist sie auch ihr silbrigkühler und bei aller technischen Virtuosität etwas matter Gesamtton hin. Ihre nächsten Stilverwandten erkennen wir in den Farbenskizzen, die der Meister — schon gegen die Mitte der 90-er Jahre — zum Deckengemälde der Strahover Bibliothek und zum Sanktuarium der Kathedrale zu Szombathely verfertigt hat. Und wahrlich: aus den kompositionellen und formalen Übereinstimmungen ist es mit Bestimmtheit zu schliessen, dass die Farbenskizze, schon auf den ersten Blick als Mittelstück einer grösseren und das Himmelreich darstellenden Komposition erkennbar, — eine Detailstudie zu

jenem grossen Deckenfresko gewesen, das der Meister in der Hauskapelle des Liceums zu Eger im Jahre 1793, zwar mit starker Mitwirkung seiner Gehilfe, so vor allem des Martin Michl ausgeführt hat (Abb. 1.), zu dem aber der Kontrakt bereits am 22. September 1792 abgeschlossen wurde. Aus seiner Korrespondenz ist es zu vernehmen, dass der Meister zu diesem Werke schon 1784 einige Skizzen verfertigte u. zw. auf Grund des Programmes, das ihm der Bischof von Eger, Graf Karl Eszterházy vorgeschrieben hat; in einem weiteren Briefe vom 16. April 1791 erwartet er «die günstige Entscheidung der zugeschickten Entwürfe». Es ist noch fraglich, ob die beiden Brief-

1. kép.

Abb. 1.

stellen, durch sieben Jahre getrennt, auf dieselben Skizzen sich beziehen; es erscheint uns jedoch für wahrscheinlich, dass auf den Skizzen von 1784, die einstweilen als verschollen zu betrachten sind, vor allem das Hauptthema der Gesamtdarstellung laut Programm festgelegt wurde. In Anbetracht dessen, dass unsere Farbenskizze doch nur ein minder bedeutendes Detail der grossen Komposition darstellt, ferner dass jene Skizzen, die mit dem Siegel des Meisters versehen sind, zumeist als unmittelbare Kontraktvorlagen gelten, sind wir auf Grund rein stilkritischer Erwägungen geneigt, die Entstehungszeit der Farbenskizze auf die ersten 90-er Jahre zu setzen.

J. Kapossy.

i. tábla.

Taf. i.

Gollokort.

Johann Martin Schmidt oltárképe Nógrádkállón.

Garzarolli-Thurnlackh J. M. Schmidt grafikai műveit ismertető nagy monográfiájában¹ egy Sz. Pál megtérését ábrázoló lavírozott tollrajzot közöl, amelyen a következő felírás olvasható: «S. Paulus. Hoch 8. sch. Breit 5. sch. nach Gollokort in Ungern gehörig. 1778». Már e felírásból is, de még inkább az átvitelhez szükséges hálóbeosztásnak a lap szélén látható nyomaiból következtethető, hogy a rajz egy kivitelezett oltárképhez készült kompozíció-tanulmány. Garzarolli így is közli, de a helységnév megfejtésével adó-sunk marad. E nélkül pedig magát az oltárképet, amelyről a szakirodalomban sem esik szó, ismeretlennek kell tekintenünk.

A különösen hangzó helységnév megfejtését, amely egyben J. M. Schmidt egy ismeretlen magyarországi alkotásának nyomára vezet, a XVIII. századi vagy későbbi földrajzi szótárakból, statisztikai és helységnévtár-szerű összeírásokból hiába várjuk. Annyival is inkább, mert a szó nem német helységnévről, hanem inkább egy magyar helynév német hangállással átírt alakjának látszik. Bonyolultabb módszeres úton kell a kérdéshez közelférkőznünk.

Johann Martin Schmidtnek eleddig mindössze két magyarországi alkotása ismerős: a váci székesegyház 1774-ben festett főoltárképe s ugyanott az egyik mellékoltárkép.² Egyebütt az országban, szemben a többi osztrák barokkmesterrel, a neve sem bukkan fel. Minthogy pedig a váci főoltárkép, amelyet méltónak találtak arra, hogy vele Maulbertsch freskóját eltakarják, jelentősebb és nagyhírű alkotása volt, — hiszen Paul Haubenstricker 1779-ben nagyméretű rézmetszetben is sokszorosította — önként kínálkozik a feltevés, hogy a négy évvel későbbi, 1778-ból datált oltárkép is a váci egyházmegye kebelébe tartozó s

¹ V. ö.: *Karl Garzarolli-Thurnlackh*: Das graphische Werk Johann Martin Schmidts. Wien, Amalthea 1925. Abb. 68.

² V. ö.: *C. von Wurzbach*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Bd. 30. Wien 1875. S. 297. — Az u. ott említett *Salova* községet, ahova állítólag egy Órangyal-képet készített, a helységnév megfejtéséig vagy a kép feltalálásáig ugyanily problematikusnak kell tekintenünk.

Gollokort.

Ein Altarblatt Johann Martin Schmidt's in Nógrádkálló.

Karl Garzarolli-Thurnlackh publiziert in seiner Monographie über das graphische Werk Johann Martin Schmidt's (Wien 1925. Abb. 68) eine lavierte Federzeichnung, welche die Bekehrung Pauli darstellt und folgende Aufschrift führt: «S. Paulus. Hoch 8. sch. Breit 5. sch. nach Gollokort in Ungern gehörig. 1778». Auf Grund dieser Aufschrift und eher noch aus den Spuren eines Übertragsnetzes am Blattrande kann die Zeichnung wohl mit Bestimmtheit als ein Kompositionsentwurf für ein ausgeführtes Altarblatt betrachtet werden. Garzarolli bestimmt sie auch als solchen, bleibt jedoch mit der Lösung des Ortsnamens schuldig. Ohne dessen Klärung kann aber das ausgeführte Gemälde, dessen auch die Fachliteratur nicht gedenkt, im Werke Schmidt's nur als unbekannt geführt werden.

Die Lösung dieses sonderbaren Ortsnamens, die uns zugleich auf die Spuren eines unbekanntes und in eine ungarländische Dorfkirche verschlagenen Werkes von J. M. Schmidt führt, ist aus den zeitgenössischen oder späteren geographischen, statistischen oder sonstigen Conscriptionen vergebens zu erwarten. Umso weniger, da dieser Name uns nicht als ein deutscher, sondern eher als ein ungarischer, jedoch in deutscher Lautstellung umgeschriebener Ortsname erscheint. Die Klärung des Problems kann nur auf einem methodischen Umwege versucht werden.

Von J. M. Schmidt sind bisher auf ungarischem Boden bloss zwei gesicherte Werke bekannt: das Hochaltarblatt der Kathedrale zu Vác aus dem Jahre 1774 und ebendort ein Seitenaltarblatt. In übrigen Teilen des Landes — den vielbeschäftigten österreichischen Barockmalern gegenüber — taucht sein Name nirgends auf. Da aber gerade das Hochaltarblatt zu Vác eines seiner bedeutendsten und bekanntesten Schöpfungen gewesen, das auch 1779 von Paul Haubenstricker in grossem Format gestochen wurde, liegt jene Vermutung an der Hand, dass die Paulus-Komposition, vier Jahre später, 1778 entstanden, ebenfalls für eine damals erbaute oder restaurierte Kirche der Vácer Diözese bestimmt gewesen, wohl auf Bestellung eines Kunstfreundes, den die geschätzten künstlerischen Qualitäten des Vácer Hochaltarblattes

akkortájt épült vagy restaurált plébániatemplom számára készülhetett, valószínűleg a váci főoltárkép művészi kvalitásain lelkesülő mecénás rendelésére. A viszonylag kisméretű oltárképnél — a barokk arányokat véve következtetéseink alapján — csak szerényebb igényű falusi templomra gondolhatunk, amelynek esetleg éppen egyetlen oltárára, a főoltárra került a jőnevű mester alkotása. Ha pedig főoltárkép, úgy szükségképpen a templom védőszentjét ábrázolja.

Így vezetnek a szálak láncszemről-láncszemre a nógrádmegyei Kálló község plébániatemplomába, amelynek védőszentje Sz. Pál apostol s amelynek főoltárán — erősen restaurálva bár — ma is ott függ J. M. Schmidt alkotása: a Sz. Pál megtérését ábrázoló olajfestmény. Bal alsó sarkában tisztán olvasható a szignatúra: *«Mart. Joh. Schmidt f: A^o 1778.»* s közvetlen mellette a restaurátoré: *«Renov.: a Car. Steglehner August 1805.»* A plébánia irattárában őrzött *Historia Domus* adataiból pedig kitűnik, hogy a mecénás ugyanaz, aki a váci főoltárképet festette, a templom kegyura: gróf Migazzi Kristóf bécsi herceg-érsek és váci adminisztrátor. *«Ecclesia haec est... Saulo, sed converso ab antiquo dedicata — mondja a bejegyzés. Altare igitur majus est Conversionis S. Pauli; modernam imaginem supra nominatus Eminentissimus Cardinalis Viennae pictam 1780 anno attulit.»*³ Az alkalmat nyilván a régi templom 1776-ban történt kibővítése szolgáltatta. A Gollokort helységnév mögött tehát a nógrádmegyei Kálló, vagy esetleg a filialis Kürt (a mai Erdőkürt) község nevét is hozzávéve, Kálló-Kürt rejtőzik.

Az oltárkép csekély változtatással meglehetősen pontos kivitele az első kompozíció-vázlatnak. Ágaszkodó fehér lován rémulten tántorodik hátra a főalak; fellendülő jobbával mintha védekezne, baljával — s ez a kivétel egyik főeltérése — a szeméhez kap. A kíséret két tagja már a földre bukott, míg a kép homályba vesző jobbfelén, háttal a szemlélőnek, egy másik, ijedten kapkodó lovas alatt ficánkol a paripa. A sötét égből, barnás-aranyló fényben Krisztus félalakja hajlik le a felhők mögül, kinyújtott jobbával jelezve, kihez szól az égi hang. A kivétel e szelíden lehajló Krisztus-alakjával szemben a vázlaton elnagyolt, viharos lendülettel alábukó alak szuggesztívebb erővel hat.

³ V. ö.: *Historia Domus*. Vol. I. Pag. 1—2. Kéziratot kötet a kállói plébánia irattárában.

hieszu beworken. Angesichts des mittelgrossen Altarblattes kann nur eine Dorfpfarrkirche bescheideneren Anspruches in Betracht kommen, in welcher das Werk des berühmten ausländischen Meisters aller Wahrscheinlichkeit nach eben auf den Hochaltar kam. Ist es aber als Hochaltarblatt anzusehen, so muss selbe zwangsläufig den Schutzheiligen der Kirche darstellen.

So führen uns die Fäden von Schritt zu Schritt in die Pfarrkirche von Nógrádkálló, deren Schutzheilige eben S. Paulus ist, und deren Hochaltar auch heute noch das Werk J. M. Schmidt's, die Bekehrung Pauli schmückt. Zwar wurde das Bild stark restauriert, ist die Signatur des Meisters *«Mart. Joh. Schmidt f.: A^o 1778»* links unten noch deutlich sichtbar und gleich daneben die des Restaurators: *«Renov.: a Car. Steglehner August 1805»*. In der *Historia Domus* der Pfarre ist es dazu noch quellenmässig belegt, dass der Mäzen kein anderer gewesen, der auch das Vácer Hochaltarblatt bestellt hat, der Patronats Herr der Kirche, Erzbischof Graf Migazzi, Administrator der Vácer Diözese. *«Ecclesia haec est... Saulo, sed converso ab antiquo dedicata — so lautet die betreffende Stelle der Pfarrgeschichte. Altare igitur majus est Conversionis S. Pauli; modernam imaginem supra nominatus Eminentissimus Cardinalis Viennae pictam 1780 anno attulit.»* Die Gelegenheit bot wohl die 1776 erfolgte Erweiterung der alten Kirche. So steckt hinter dem Namen Gollokort die Ortschaft Nógrádkálló, oder vielleicht auch den Namen der Filiale Kürt mitgerechnet, der Ortsname Kálló-Kürt.

Das Altarblatt selbst ist mit wenigen Abänderungen eine ziemlich getreue Ausführung der ersten Kompositionsskizze. Wie von einem plötzlichen Lichtstrahl geblendet, schreckt die Hauptgestalt auf ihrem weissen Pferde zurück; mit seiner Rechten scheint er sich zu wahren, mit der Linken greift er — und dies ist eben eine der Hauptabweichungen von der Skizze — schmerzvollerschrocken zu seinen Augen. Zwei aus dem Gefolge sind bereits auf Erde gestürzt, während auf der rechten Hälfte des Bildes, stark in Dunkel gehüllt, ein dritter kaum mehr im Stande ist sich auf dem tänzelnden Rosse festzuhalten. Aus den dunklen Wolken, von bräunlich-goldenem Lichte umstrahlt, neigt sich die Gestalt Christi herab mit seiner Rechten auf Saul weisend, dem das himmlische Zeichen gilt. Dieser sanft sich herabneigenden Gestalt Christi gegenüber ist die flüchtig hin-

A szín- és ecsetkezelés nem sorolja a képet a mester kiválóbb alkotásai közé. A szürkésbarnás sötét ösztónusból mint egyenletesebb színtoltok válnak ki a sárgásfehér ló a kék nyereg-takaróval, Saul karminvörösbe törő patinazöld vértje és lobogó cinóbervörös palástja, valamint Krisztus leplének enyhe sötétviolája. A megfestés egyenletesen síma, bágyadt, szinte pléhszerű; a váci oltárképek jellegzetes széles ecsetkezelése csak itt-ott ismerhető még fel: majdnem teljesen eltűnt a restaurátor klasszicista ecsetje nyomán.

A kállói templom 1805-ben s a rákövetkező években teljesen újraépült.⁴ Ezt az évszámot tünteti fel a restaurálás dátuma, s nyilván ezidőben, vagy nem sokkal előbb készülhetett a baloldali mellékoltárkép is, amelyet Füger iskolatársa és irányának követője, az irodalomban még alig ismert bécsi akadémikus festő, Karl Caspar⁵ szignált. (*Carl Caspar K. K. A. M. pinxit.*) A rendkívül rossz állapotban lévő kép — egyben a mesternek első magyar földön ismert alkotása — Szent József halálát ábrázolja s a barokkművészetben oly sokszor utánzott Maratta-féle kompozíciónak egy késői, leegyszerűsített, bágyadt klasszicista változata.

Kapossy János.

⁴ V. ö.: *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Budapest, é. n. 60. 1.

⁵ V. ö.: *Thieme-Becker*: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. Bd. II. Leipzig 1912. S. 120.

geworfene, rasend herabstürzende Gestalt an der Zeichnung von unvergleichlich grösserer suggestiven Wirkung.

Das Gemälde kann nicht zu den bedeutenden Schöpfungen des Meisters gerechnet werden; weder die Farbengebung, noch die Pinselführung sind von besonderer Qualität. In dem graulich-braunen, dunklen Gesamtton erscheinen bloss das gelblich-weiße Pferd mit der blauen Satteldecke, der patinagrüne Harnisch des Paulus mit karminroten Reflexen, der flatternde, zinoberröte Mantel desselben, sowie die sanft-dunkelviolette Hülle Christi als gesondert wahrnehmbare Farbenflecken. Die Mache ist akademisch-konventionell, beinahe blechartig glatt und steif; die charakteristische, flüchtigbreite Pinselführung der Vácer Altarblätter ist hier kaum mehr zu erkennen: beinahe völlig ist sie der klassizistischen Restaurierung zum Opfer gefallen.

Die Kirche zu Kálló wurde im 1805 und in den darauf folgenden Jahren völlig umgebaut. Diese Jahreszahl ist auch die der Restaurierung und wohl damals, oder kaum etwas früher mag das linke Seitenaltarblatt entstanden sein, das ein Mitschüler Fügers, der noch wenig bekannte Wiener akademische Maler Karl Caspar signiert hat. Das Blatt, zugleich das erste uns bekannte Werk des Meisters auf ungarischem Boden, stellt den Tod des Heiligen Josef dar, und ist — heute in äusserst schlechtem Zustande — eine späte, vereinfachte, klassizistisch-akademische Variante der allzu bekannten Maratta-Komposition.

J. Kapossy.